

rary group at a camp, improving communication skills, increasing self-esteem and self-actualization. Therefore, the organization of the psychologist's work at a children's recreation camp is becoming more and more important. A significant aspect of the systematic and purposeful constructive interaction of a psychologist with a group of children at a children's camp is psychological training. Two psychological training programs have been developed taking into account age peculiarities, social features of the development and main occupation of children. The practical work was performed during a month and involved 77 children aged from 6 to 17 years. The method of sociometric questioning (on the third day after the arrival of children and on the twelfth day of staying at a camp) was used in order to assess the efficiency of the carried out training. The work in a group of 7-9-year-old children was focused on the adaptation in a new team, overcoming stress and fear, teaching skills of self-control and emotions expression. The work with 10-13-year-old children was aimed at improving their communication skills, adequate self-expression, etc. 14-17-year-old adolescents' training was focused on the mastering of leadership qualities, self-realization and self-determination. The experiment results have shown that 46 children have positive changes, which confirms the efficiency of the carried out psychological training. Most of the surveyed successfully adapted in their groups at the camp and improved their self-esteem. Thus, the experiment has proved the importance of a practical psychologists' work at children's camps.

Keywords: temporary children's group, group dynamics, self-knowledge, self-realization, self-determination, self-control, communicative competence, self-regulation, constructive cooperation.

Подано до редакції 01.09.2016

УДК: 159.9.072:378.146

Світлана Миколаївна Симоненко,
доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології розвитку і соціальних комунікацій,
Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського,
вул. Фонтанська дорога, 4, м. Одеса, Україна,

Едуард Броніславович Лебединський,
кандидат психологічних наук, генеральний директор
Українського дитячого центру «Молода гвардія»,
вул. Миколаївська дорога, 172, м. Одеса, Україна

ТВОРЧИЙ ПОТЕНЦІАЛ ОСОБИСТОСТІ ШКОЛЯРА: ДОСВІД ДОСЛІДЖЕННЯ ТА РОЗВИТКУ В УМОВАХ ДИТЯЧОГО РЕКРЕАЦІЙНОГО ЗАКЛАДУ «МОЛОДА ГВАРДІЯ»

У статті розкривається поняття творчого потенціалу як провідної характеристики здатності особистості до творчого самовираження і самореалізації. Розкрито структуру творчого потенціалу, в яку входять інтелектуально-творчий, мотиваційно-особистісний та емоційно-вольовий компоненти творчого потенціалу особистості школяра. Розглядаються особливості розвитку творчого потенціалу у підлітків і старшокласників, які відпочивають у рекреаційному закладі Український Дитячий Центр «Молода гвардія». Розроблено програму розвитку творчого потенціалу у підлітків і старшокласників в умовах рекреації, яка передбачає психологічний супровід: проведення первинної діагностики, участь у тренінгових заняттях із розвитку структурних компонентів творчого потенціалу, індивідуальну та групову роботу з психологом, консультування педагогів-організаторів, проведення творчих майстерень, метою яких є розвиток у школярів нестандартного мислення, творчої індивідуальності та креативності.

Ключові слова: творчий потенціал, структурні компоненти, креативні здібності, вербальна креативність, візуальна креативність, мотивація, підлітковий вік, рекреаційний період.

Однією з найбільш важливих проблем сучасного суспільства є формування духовно багатой, гармонійно розвинутої, творчо обдарованої особистості. Вирішення цієї проблеми неможливе без розвитку творчого потенціалу у майбутнього молодого покоління, оскільки це сприяє розвитку творчого мислення, творчої самореалізації, творчої активності і формуванню мотивації до інтелектуальної та творчої діяльності.

Аналіз наукової літератури свідчить, що термін «потенціал» досить широко використовується в різних галузях сучасного знання. В психологічній науці феномен «потенціал» розуміється як провідна характеристика спроможності людини, що становить її внутрішню, духовну енергію і діяльну позицію, спрямовану на творче самовираження, самореалізацію людських сутнісних сил. Сутність поняття «творчий потенціал» указує на зв'язок особистості і творчості

через її індивідуальні якості, мотиваційну структуру, ціннісні орієнтації, активність. Творчий потенціал розглядається як процес самореалізації особистості, у ході якого потенційні можливості опредметнюються у результатах діяльності як категорійна форма творчої активності особистості (С. Л. Рубінштейн), як активне особисте ставлення до творчої діяльності.

Незважаючи на цілий ряд наукових досліджень креативності особистості, її «творчого потенціалу», ця проблема не є достатньо вивченою.

На сучасному етапі розвитку психологічної науки проблема творчого потенціалу розкривається в дослідженнях Д. Б. Богоявленської, Е. Де Боно, А. В. Брушлінського, І. П. Волкова, Г. В. Готової, А. Б. Коваленко, О. Н. Лука, О. М. Матюшкіна, В. О. Моляко, А. І. Савенкова, М. В. Саврасова, С. М. Симоненко, А. А. Хорошуна, Є. Л. Яковлевої, В. М. Ямницького та інших, а також зарубіжних дослідників розвитку креативного потенціалу: Д. Рензулі, Д. Фельдхьюсен, Т. Любарт, Дж. Гілфорд, Е. Фромм, Е. Торренс, А. Маслоу, М. Генрі, У. Рассел та інші. В результаті аналізу філософської та психолого-педагогічної літератури з проблем розвитку творчого потенціалу було з'ясовано, що єдиного погляду на характеристику цього поняття у вчених немає.

Існує різне тлумачення творчого потенціалу особистості: «людські можливості» (А. Маслоу); як дар, наявний у кожній людині, як інтегральне динамічне особистісне утворення (А. І. Савенков). Творчий потенціал визначається як інтелектуально-творча передумова до творчої діяльності (Д. Б. Богоявленська). З точки зору О. М. Матюшкіна, творчий потенціал являє собою інтегративну особистісну властивість, що виражається у відношенні людини до творчості; потенціал – це структурований ресурс визначеної сили (В. І. Слободчиков).

У зарубіжній психології поняття «творчий потенціал» розглядається як «креативний потенціал». Проблема креативного потенціалу обговорювалась в роботах таких вчених, як Дж. Гілфорд, А. Маслоу, Е. Фромм, П. Торренс, М. Генрі, У. Рассел та інші [2].

З проблемою розвитку творчого потенціалу тісно пов'язана проблема самоактуалізації та саморозвитку самоактуалізації і самореалізації особистості присвячено роботи представників гуманістичної психології – А. Маслоу, Р. Мея, Р. Олпорта, К. Роджерса, В. Франкла та інших. Творчу спрямованість самоактуалізації підкреслювали А. Адлер, А. Маслоу, К. Роджерс, Ш. Бюлер.

Уперше визначив творчість як форму самоактуалізації А. Адлер. Він вважав, що люди володіють творчою силою, яка забезпечує можливість розпоряджатися своїм життям: вільна, усвідомлена активність є визначальною рисою людини. Під впливом творчих здібностей особистості формується стиль життя. Ця творча сила відповідає за мету існування людини,

визначає метод досягнення цієї мети і сприяє розвитку соціального інтересу [8]. Слідом за А. Адлером самоактуалізацію як безперервний творчий розвиток особистості розглядає А. Маслоу. Згідно з його концепцією, самоактуалізація не обов'язково повинна приймати форму творчих зусиль, що виражаються у створенні творів мистецтва. Усі можуть актуалізувати свій потенціал, виконуючи щонайкраще те, що вони роблять [9]. Описуючи самоактуалізацію як невід'ємну властивість природи людини, А. Маслоу розглядав творчість як рису, яка потенційно присутня у всіх людей від народження. Здатність до творчості не вимагає спеціальних талантів чи здібностей. Творчість – універсальна функція людини, що веде до всіх форм самовираження [2; 9]. Самоактуалізацію у формі творчої активності вивчала Ш. Бюлер, яка описує її за допомогою понять «самоздійснення», «самореалізація». Людське життя вона представляє як процес реалізації життєвих цілей і цінностей. Рушійною силою і метою процесу самореалізації є прагнення до творчого здійснення себе, реалізації своєї самості і свого «Я». Самоздійснення, в свою чергу, – не тільки реалізація особистісного потенціалу, спрямована на виявлення своєї індивідуальності, але і процес безперервного творчого саморозвитку. Основною умовою успішного самоздійснення, на думку Ш. Бюлер, є існування у людини адекватних життєвих цілей, важких, але таких, що реалізуються. Основною тенденцією, яка рухає саморозвитком особистості, є творча експансія або творча активність [2].

В. О. Моляко запропонував власну концепцію формування творчої особистості та реалізації її творчого потенціалу. В своїх дослідженнях учений визначає творчий потенціал як інтегративну властивість особистості, що характеризує ступінь можливостей здійснювати творчу діяльність, готовність і здатність до творчої самореалізації і саморозвитку. Творчий потенціал – це саме та система, яка абсолютно прихована від будь-якого зовнішнього спостереження, більше того, сам носій творчого потенціалу іноді мало або зовсім не знає про свої творчі можливості. Про справжні творчі можливості конкретної людини можна говорити лише на основі здійсненої діяльності, отриманих оригінальних творів. Творчий потенціал стає реальною, прогнозованою цінністю тільки тоді, коли реалізується у винаходах, конструкціях, книгах, картинах, фільмах тощо [4].

У різних дослідженнях означеної проблематики виокремлюється низка чинників: задатки (як вроджена якість), соціальне середовище (зовнішні умови впливу), особистісна активність (життєва позиція особистості). Саме останній чинник визначає особистість як унікальну цілісну систему, яка виступає «відкритою можливістю» самоактуалізації, володіє потенціалом безперервного саморозвитку та самореалізації [5]

Виходячи з проведеного аналізу розуміння поняття «творчий потенціал», у сучасній психологічній

науці було визначено, що він є інтегративною здібністю особистості, спрямованою на здійснення творчої діяльності та творчу самореалізацію і саморозвиток у різних галузях людської діяльності, проявляється у творчій активності та є мірою продуктивності у реалізації творчих здібностей особистості. Сутність феномену «творчий потенціал» є провідною характеристикою спроможності людини, що становить її внутрішню, духовну енергію і діяльну позицію, спрямовану на творче самовираження і самореалізацію, та проявляється у творчій активності до реалізації творчих здібностей особистості.

Отже, головним джерелом розвитку особистості школяра є творчий потенціал, а провідним мотивом – прагнення до самоактуалізації і самореалізації. Він не є вродженим, його не можна набути у процесі освіти як знання, вміння, навички. Від вроджених здібностей людини творчий потенціал залежить тільки певною мірою, як вважають вчені, але його актуальний стан залежить від цінностей самої людини.

Аналіз основних підходів до визначення структури творчого потенціалу дав можливість виокремити ряд властивостей, що об'єднують усі існуючі структурні моделі та характеризуються як базові компоненти. Виходячи із зазначеного, до структури творчого потенціалу ми відносимо: інтелектуально-творчий, мотиваційно-особистісний та емоційно-вольовий компоненти творчого потенціалу особистості школяра.

Сенситивними періодами для розвитку творчого потенціалу та його структурних компонентів нами були визначені підлітковий та юнацький вік. Підлітковий вік є одним із найскладніших і якісно нових періодів в онтогенетичному розвитку людини. Специфіка його визначається своєрідністю структур особистісної й інтелектуальної сфери, системоутворювальним, як відомо, є мислення. Якісні зміни в особистості підлітка, в першу чергу, пов'язані з інтенсивним розвитком інтелектуальної діяльності. Саме в підлітковому віці всі аспекти психіки активно розвиваються і перебудовуються, що проявляється в розвитку самосвідомості і самопізнання, самоствердженні, виникненні рефлексії, усвідомленні своїх мотивів. Протягом підліткового віку і юності продовжується розвиток розумових здібностей, розширення меж свідомості, що є результатом розширення діапазону суджень і проникливості. Ці можливості пізнання також сприяють швидкому нагромадженню знань, що відкривають перед підлітками ряд питань і проблем, що можуть ускладнити і збагатити їхнє життя. У своїй концепції Ж. Піаже виділяє чотири основні новоутворення в інтелектуальній сфері підлітка: інтроспективне мислення (думки про думки); абстрактне мислення (вихід за межі реального до потенційно можливого); логічне мислення (здатність урахувувати всі значущі факти й ідеї і робити з них вірні висновки, зокрема, такі як установлення причинно-наслідкового зв'язку);

і гіпотетичне мислення (формулювання гіпотези і її доведення з урахуванням багатьох змінних) [2].

У роботах С. М. Симоненко доведено, що в підлітковому віці виникають передумови розвитку візуальної креативності, що обумовлюють сензитивність цього віку для розвитку візуального мислення. Так, протягом підліткового віку відбувається розвиток вербально-логічного мислення та його перехід на рівень абстрактно-логічного, що є підґрунтям для розвитку візуального мислення, збагачення візуальних компонентів мисленнєвої діяльності, гіпотетичності мислення, прагнення звільнитися від догм і стереотипів [6].

Ці характеристики творчого потенціалу підлітків узгоджуються із загальними віковими особливостями, у яких всі аспекти психіки активно розвиваються і перебудовуються, що особливо проявляється в підвищенні ролі особистісних цінностей, розвитку самосвідомості і самопізнання, самоствердження, виникненні рефлексії, усвідомленні своїх мотивів, активізації та інтимізації внутрішнього життя (Р. Байярд, Т. Байярд; Л. І. Божович; Б. С. Братусь; І. С. Кон; Н. Д. Левітін; А. К. Маркова; Г. С. Нікіфоров).

Рушійною силою і ядром творчого потенціалу є внутрішні чинники особистості. Потенціал розвитку особистості закладено в ній самій, у її здібностях та потребах, мотивації, інтересах, особливо в спрямованих на саморозвиток. Саме вони є важливими чинниками саморозвитку людини, самореалізації, самодіяльності, вільних дій і вчинків. Зазначимо, що суб'єктивні можливості людини повинні узгоджуватися із зовнішніми (соціальними) умовами. У зв'язку з цим вчені відзначають важливу роль соціального чинника у процесі актуалізації потенційних резервів особистості, підкреслюють необхідність створення соціокультурного розвивального простору, в якому особистість, набуваючи соціального досвіду, зможе самореалізувати свої природні потенції і задатки.

Отже, розвиток творчого потенціалу, за результатами дослідження науковців, забезпечується рядом факторів, серед яких виділяють біологічні передумови, особливу організацію психологічної діяльності творчої особистості, соціуму та мікросоціуму [5]. Адже соціум та мікросоціум є найбільш сприятливими умовами прояву творчого потенціалу особистості. Визначено, що для розвитку творчого потенціалу велике значення має зміна місця проживання, отже, найсприятливішим періодом для розвитку творчого потенціалу є рекреаційний період.

Так сталося, що надання психологічної допомоги дітям здійснюється переважно протягом навчального року, супроводжуючи навчальний процес, а період літнього відпочинку залишається поза увагою психологів, хоча психологічні труднощі, проблеми та ускладнення не зникають. Більш того, якщо розглядати літній період як час відновлення здоров'я, в тому числі психологічного, то саме цей період варто визнати найбільш сприятливим для надання повноцінної

психологічної допомоги, що особливо важливо для закладів організованого дитячого відпочинку. Насамперед, це стосується діяльності дитячих оздоровчих центрів, таборів, санаторіїв тощо. Одним із напрямів вікової та педагогічної психології, котрий покликаний вирішувати цю глобальну для соціуму задачу, є рекреаційна психологія і, зокрема, рекреаційна психологія дитинства (С. М. Симоненко) [3; 7].

Під рекреаційним періодом ми розуміємо період організації життя суб'єкта, під час якого він відновлює (підтримує, посилює) своє психічне та фізичне здоров'я. Саме протягом цього періоду суб'єкт має можливість не тільки відпочити, набратись сил, оздоровитись, але і отримати нові стимули та настанови для свого саморозвитку, переосмислити певні етапи свого життєвого шляху, поставити перед собою нові задачі та відкрити нові перспективи своєї подальшої діяльності [7].

Виходячи з того, що рекреаційне існування обмежене часовим і просторовим інтервалом, воно потребує психологічного супроводу як цілеспрямованої діяльності, спрямованої на збереження психічного здоров'я, самоактуалізацію особистості школяра, розвиток творчого потенціалу (з урахуванням вікових особливостей і провідної діяльності в молодшому шкільному, підлітковому та юнацькому віці).

Урахування вікових та індивідуальних особливостей підлітків дає змогу підібрати найбільш вдалі форми взаємодії, сформувані прийняті в суспільстві поведінку, спрямувати енергію підлітка на суспільно корисні справи. І тут значна роль відводиться саме психологу, який працює з дітьми. Особливе значення, на наш погляд, має діяльність психолога у тимчасових колективах, наприклад, літніх та оздоровчих таборах, оскільки за невеликий проміжок часу необхідно розібратися в особистості підлітка, надати йому необхідну допомогу, відкорегувати суспільно неприйнятну поведінку та інше.

Метою емпіричного дослідження було вивчення особливостей розвитку структурних компонентів творчого потенціалу у школярів в умовах рекреаційного закладу.

У дослідженні взяли участь 300 підлітків та старшокласників віком від 10 до 16 років. У кожну групу входила однакова кількість досліджуваних.

Під час емпіричного дослідження було розроблено загальну методику дослідження структурних компонентів творчого потенціалу школярів, до складу якої входили наступні методи: спостереження, аналіз продуктів діяльності, бесіда та конкретні методики: для діагностики творчих здібностей – методика П. Торренса (модифікований варіант М. О. Холодної), діагностика креативності за методикою Дж. Гілфорда, методика RAT С. Медника, опитувальник для визначення креативності (С. П. Ільїн); для діагностики особистісних характеристик – методика «Вивчення мотиваційної сфери» М. В. Матюхіної, методика самооцінки творчого потенціалу особистості, методика

оцінки рівня творчого потенціалу особистості, проективні особистісні методики.

Виявлено особливості розвитку структурних компонентів творчого потенціалу у школярів. Визначено, що значне зростання структурних компонентів креативності відбувається у віці 13-14 та 16 років. У віці 10-12 та 15 років відбувається уповільнення розвитку креативності.

У підлітків та старшокласників було визначено рівень самооцінки творчого потенціалу та з'ясовано, що у 4% підлітків низький рівень самооцінки творчого потенціалу, у 51% підлітків – середній, 45% підлітків мають високий рівень. У старшокласників розподіл рівнів самооцінки творчого потенціалу наступний: у 62% досліджуваних середній рівень, а у 38% – високий рівень.

Порівняльний аналіз результатів дозволив визначити, що особливостями розвитку мотиваційної сфери у школярів є перевага в усіх вікових групах таких мотивів, як-от: самовизначення та самовдосконалення, благополуччя, змісту навчання, обов'язку та відповідальності.

Результати дослідження взаємозв'язків між показниками структурних компонентів творчого потенціалу виявили взаємозв'язки між такими структурними компонентами творчого потенціалу у підлітків 11 років, як оригінальність, категоріальна гнучкість та показниками мотиваційної сфери, як мотив обов'язку і відповідальності ($r=0,42$, $p<0,05$), самовизначення і самовдосконалення ($r=0,64$, $r=0,48$, $p<0,05$), мотивація змісту навчання ($r=0,30$, $r=0,56$, $p<0,05$). У 12-річних підлітків взаємозалежними є такі структурні компоненти, як продуктивність та мотивація уникнення неприємностей ($r=0,45$, $p<0,05$), категоріальна гнучкість та мотивація змісту навчання ($r=0,59$, $p<0,05$), візуальна оригінальність та мотив обов'язку і відповідальності ($r=0,52$, $p<0,05$), вербальна оригінальність та мотив обов'язку і відповідальності ($r=0,55$, $p<0,05$), самовизначення і самовдосконалення ($r=0,56$, $p<0,05$); у 13-річних підлітків виявлено взаємозв'язок між продуктивністю, конструктивною активністю, категоріальною гнучкістю, візуальною і вербальною оригінальністю та мотивами обов'язку і відповідальності ($r=0,44$, $r=0,58$, $p<0,05$), самовизначення і самовдосконалення ($r=0,51$, $r=0,51$, $p<0,05$), мотивація змісту навчання ($r=0,58$, $p<0,05$). У 14-річних підлітків виявлено зв'язок між такими показниками, як візуальна оригінальність та мотивами відповідальності ($r=0,45$, $p<0,05$), самовизначення і самовдосконалення ($r=0,69$, $p<0,05$), вербальна оригінальність та мотивами відповідальності ($r=0,48$, $p<0,05$), самовизначення та самовдосконалення ($r=0,51$, $p<0,05$), категоріальна гнучкість та мотивація змісту навчання ($r=0,68$, $p<0,05$), продуктивність та соціальні мотиви учбової діяльності ($r=0,59$, $p<0,05$). Тобто на рівень розвитку вербальної та візуальної креативності у підлітків значний вплив має домінування таких мотивів, як мотиви самовизначення та самовдосконалення, навчально-

пізнавальні мотиви (мотиви змісту навчання) та мотиви обов'язку і відповідальності.

Встановлено взаємозв'язки між структурними компонентами творчого потенціалу у старшокласників 15 років між мотивами обов'язку і відповідальності, мотивами самовизначення і самовдосконалення, мотивами змісту навчання та вербальною і візуальною оригінальністю ($r=0,39$, $r=0,45$, $r=0,42$, $r=0,47$ $p<0,05$); мотивами змісту навчання та категоріальною гнучкістю ($r=0,59$, $p<0,05$). У старшокласників 16 років взаємопов'язаними є такі компоненти, як мотиви обов'язку і відповідальності, мотиви самовизначення і самовдосконалення та вербальна і візуальна оригінальність ($r=0,46$, $r=0,51$, $r=0,48$, $r=0,51$, $r=0,51$, $p<0,05$), учбово-пізнавальними мотивами та категоріальною гнучкістю ($r=0,65$). Тобто на рівень розвитку креативних здібностей у старшокласників впливають учбово-пізнавальні мотиви та мотиви самовизначення і самовдосконалення.

Доведено, що існує взаємозв'язок між структурними блоками творчого потенціалу в роботах школярів і визначено, що важливими для розвитку творчого потенціалу школярів є високий рівень прояву мотиваційної тенденції самовизначення і самовдосконалення, особистісного розвитку, адекватної самооцінки, високого рівня розвитку вербальної та візуальної креативності.

Розроблена тренінгова програма розвитку творчого потенціалу у підлітків та старшокласників в умовах рекреації передбачає психологічний супровід. Рекреаційне середовище включає проведення

творчих майстерень, метою яких є розвиток у школярів образотворчих, художньо-конструкторських здібностей, нестандартного мислення, творчої індивідуальності, фантазії; розвиток креативності. Психологічний супровід передбачає проведення первинної діагностики, участь у тренінгових заняттях із розвитку структурних компонентів творчого потенціалу, індивідуальну та групову роботу, консультування педагогів-організаторів.

Побудова комплексу задач тренінгу базується на принципах діяльнісного підходу; стратегіально-семантичного підходу до дослідження візуальної креативності (С. М. Симоненко); стратегіально-діяльнісного підходу (В. О. Моляко) щодо ускладнюючих умов при вирішенні художньо-графічних задач; активізації креативності (Е. де Боно); розвивального навчання (О. М. Матюшкіна); активності та дослідницької діяльності; партнерського спілкування. В тренінгових заняттях було використано наступні методи: дискусія; міні-лекції; дивергентні задачі; рольові ігри; комунікативні ігри; психогімнастичні та корекційні вправи; методи арт-терапії та тілесної терапії; рефлексія. Тренінг складається з 7 занять, послідовність яких побудована за принципом системності в пред'явленні матеріалу і правил організації розвивального тренінгу. Розвивальний експеримент дав змогу простежити зміни показників структурних компонентів творчого потенціалу у підлітків та старшокласників та визначити ефективність використання тренінгової програми (рис.1).

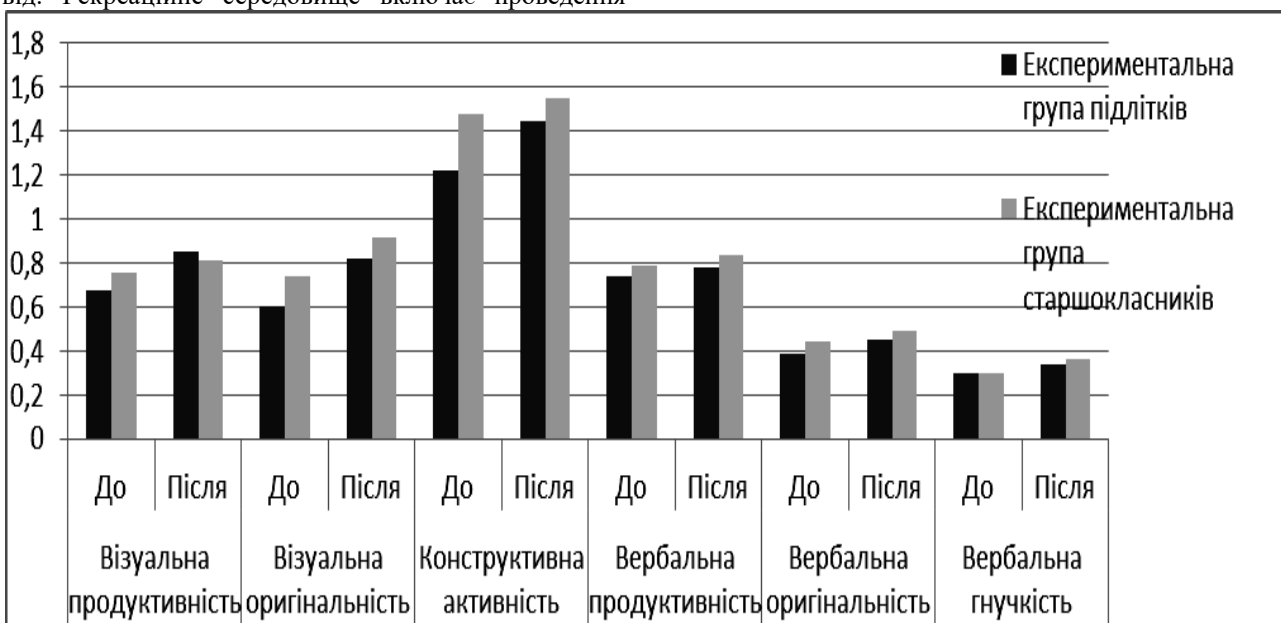

Рис. 1. Розподіл показників структурних компонентів когнітивного блоку творчого потенціалу у підлітків та старшокласників експериментальної групи до і після проведення тренінгу

Після проведення тренінгових програм із розвитку творчого потенціалу відбулися зміни в показниках структурних компонентів творчого потенціалу у рекреантів експериментальних груп, а саме зростання

продуктивності висунення візуальних гіпотез (підлітки: від $X_{cp}=0,68$ до $X_{cp}=0,85$), візуальної оригінальності (підлітки: від $X_{cp}=0,60$ до $X_{cp}=0,82$; старшокласники: від $X_{cp}=0,74$ до $X_{cp}=0,92$) та вербальної оригіналь-

ності (підлітки: від $X_{cp}=0,39$ до $X_{cp}=0,45$; старшокласники: від $X_{cp}=0,44$ до $X_{cp}=0,49$), конструктивної активності (підлітки: від $X_{cp}=1,22$ до $X_{cp}=1,45$; старшокласники: від $X_{cp}=1,48$ до $X_{cp}=1,55$).

Результати перевірки отриманих даних у досліджуваних експериментальних груп за t-критерієм Стьюдента свідчать про наявність статистично значущих відмінностей між оцінками за показниками продуктивності висунення візуальних гіпотез ($t=6,30$, при $t_{кр}=2,05$), візуальної оригінальності ($t=5,4$, при $t_{кр}=2,05$), категоріальної гнучкості ($t=3,8$, при $t_{кр}=2,05$), конструктивної активності ($t=3,8$, при $t_{кр}=2,05$, $p<0,05$) до і після тренінгу, що свідчить про позитивні зміни у розвитку структурних компонентів креативності.

Встановлено, що після проведення тренінгової програми також відбулися зміни в оцінках показників структурних компонентів особистісного блоку творчого потенціалу у підлітків та старшокласників експериментальної групи (рис. 2), про що свідчать статистично значущі відмінності, а саме зростання самооцінки творчого потенціалу (підлітки: від $X_{cp}=32,0$ до $X_{cp}=40,1$, $t=3,60$; старшокласники: від $X_{cp}=32,4$ до $X_{cp}=43,1$, $t=4,8$

при $t_{кр}=2,02$, $p<0,05$), емоційних характеристик творчого потенціалу та загального рівня творчого потенціалу (підлітки: від $X_{cp}=94$ до $X_{cp}=108$, $t=2,14$; старшокласники: від $X_{cp}=91$ до $X_{cp}=112$, $t=3,47$ при $t_{кр}=2,02$, $p<0,05$).

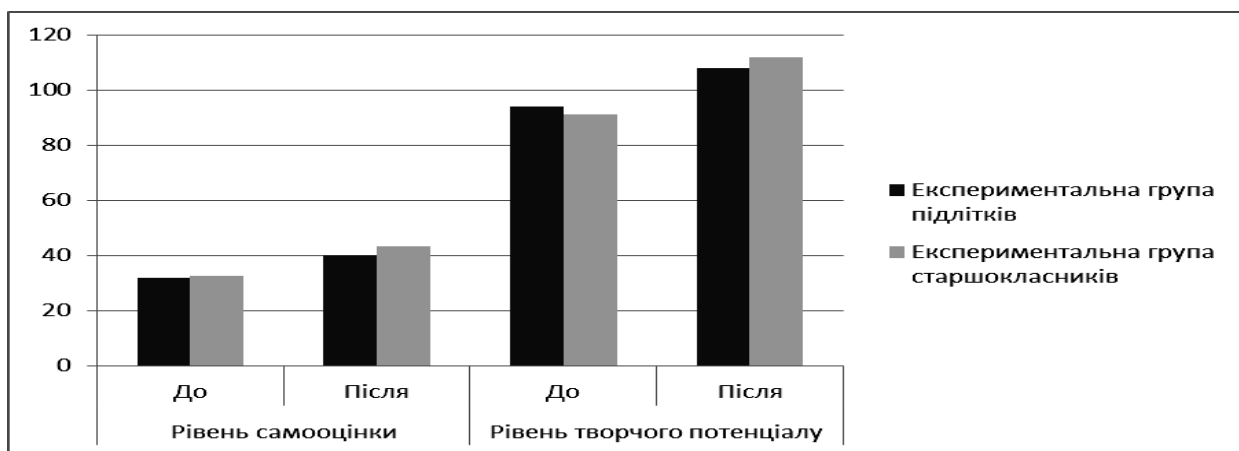

Рис. 2. Розподіл показників структурних компонентів особистісного блоку творчого потенціалу у підлітків та старшокласників експериментальної групи до і після проведення тренінгу.

Отже, розроблена та апробована психологічна тренінгова програма розвитку творчого потенціалу у підлітків та старшокласників в умовах рекреації спрямована на розвиток прагнення до творчого саморозвитку школярів; усвідомлення школярами цінності креативних рис власної особистості, усвідомлення та реалізації школярами своєї унікальності та творчої індивідуальності; формування емоційно-позитивного ставлення до креативного процесу; розвиток позитивного самоставлення; розвиток здібностей до генеру-

вання нестандартних шляхів рішення проблем у процесі колективного та індивідуального пізнавального пошуку; актуалізацію особистісних якостей; розвиток вербальної та невербальної креативності; розвиток емоційно-вольової сфери.

Таким чином, отримані результати розвивального експерименту підтверджують положення про ефективність використання розробленої програми психологічного супроводу творчої особистості школяра в умовах рекреаційного закладу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бадмаева Н. Ц. Влияние мотивационного фактора на развитие умственных способностей: Монография / Н. Ц. Бадмаева. – Улан-Удэ: Издательство ВСГУТ, 2004. – 280 с.
2. Крайг Г. Психология развития / Г. Крайг – СПб.: Издательство «Питер», 2000. – 992 с.
3. Лебединский Э. Б. Структурные компоненты творческого потенциала и их развитие в подростковом возрасте в условиях рекреации / Э. Б. Лебединский // KazNU Bulletin. Psychology and sociology series. – 2015. – №4 (55). – С.264 – 271.

4. Моляко В. О. Прояви інтелектуальних та творчих здібностей у дітей / В. О. Моляко // Обдарована дитина. – 2004. – №6. – С. 3-9.

5. Овсянецка Л. Творчий потенціал людини: соціально-психологічна парадигма / Л. Овсянецка // Соціальна психологія. – 2004. – № 2. – С. 140-145.].

6. Симоненко С. М. Психологія візуального мислення: стратегіально-семантичний підхід / С. М. Симоненко – Одеса: ПНЦ АПН України, 2005. – 320 с.

7. Симоненко С. Н. Рекреационная психология детства: достижения и перспективы / С. Н. Симоненко, Е. Н. Грек, Е. Н. Костюнина, И. В. Леженко // Наука і освіта. – 2014. – № 12. СХХІХ – С. 1-7.

8. Adler A. Understanding life / A. Adler. Harmondsworth: Penguin, 1997. – 240 p.

9. Maslow A. The farther reaches of human nature / A. Maslow. N.Y.: Viking Press, 1985. – 268 p.

REFERENCES

1. Badmaeva, N. Ts. (2004). *Vliyanie motivatsionnogo faktora na razvitie umstvennykh sposobnostey: monografiya [Influence of the motivative factor on the development of cognitive abilities: monograph]*. Ulan-Ude: Izdatelstvo VSGTU [in Russian].

2. Krayg, G. (2000). *Psikhologiya razvitiya [Psychology of development]*. Saint Petersburg: Izdatelstvo «Piter» [in Russian].

3. Lebedinskiy, E. B. (2015). Strukturnye komponenty tvorcheskogo potentsiala i ikh razvitie v podrostkovom vozraste v usloviyakh rekreatsii [Structural components of the creative potential and their development in the adolescence in terms of recreation]. *KazNU Bulletin. Psychology and sociology series*, 4 (55), 264-271 [in Russian].

4. Moliako, V. O. (2004). Proiavy intelektualnykh ta tvorchykh zdibnostei u ditei [Manifestations of the intellectual and creative capabilities of children]. *Obdarovana dytna – Gifted child*, 6, 3-9 [in Ukrainian].

5. Ovsianetska, L. (2004). Tvorchyi potentsial liudyny: sotsialno-psykholohichna paradyhma [Personality's creative abilities: socio-psychological paradigm]. *Sotsialna psykholohiia – Social Psychology*, 2, 140-145 [in Ukrainian].

6. Symonenko, S. M. (2005). *Psykholohiia vizualnoho myslennia: stratehialno-semantychnyi pidkhhid [Psychology of visual thinking: strategic and semantic approach]*. Odesa: PNTs APN Ukrainy [in Ukrainian].

7. Simonenko, S. N., Grek, E. N., Kostyunina, E. N., Lezhenko, I. V. (2014). Rekreatsionnaya psikhologiya detstva: dostizheniya i perspektivy [Recreational psychology of childhood: research and prospects]. *Nauka i osvita – Science and education*, 12, 1-7 [in Ukrainian].

8. Adler, A. (1997). *Understanding life*. Harmondsworth: Penguin [in English].

9. Maslow, A. (1985). *The farther reaches of human nature*. New York: Viking Press [in English].

Светлана Николаевна Симоненко,
доктор психологических наук, профессор,
заведующая кафедрой психологии развития и социальных коммуникаций,
Южноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского,
ул. Фонтанская дорога, 4, г. Одесса, Украина,
Эдуард Брониславович Лебединский,
кандидат психологических наук, генеральный директор
Украинского детского центра «Молодая гвардия»,
ул. Николаевская дорога, 172, г. Одесса, Украина

ТВОРЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ ЛИЧНОСТИ ШКОЛЬНИКА: ОПЫТ ИССЛЕДОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ В УСЛОВИЯХ ДЕТСКОГО РЕКРЕАЦИОННОГО УЧРЕЖДЕНИЯ «МОЛОДАЯ ГВАРДИЯ»

В статье раскрывается понятие творческого потенциала как ведущей характеристики способности личности к творческому самовыражению и самореализации. Раскрыта структура творческого потенциала, в которую входят интеллектуально-творческий, мотивационно-личностный и эмоционально-волевой компоненты творческого потенциала личности школьника. Показано, что главным источником развития личности школьника является творческий потенциал, а ведущим мотивом – стремление к самоактуализации и самореализации. Доказано, что сенситивными периодами для развития творческого потенциала и его структурных компонентов являются подростковый и юношеский возраст. Сравнительный анализ результатов исследования позволил определить, что в развитии мотивационной сферы у школьников всех возрастных групп доминируют мотивы самоопределения и самосовершенствования, благополучия, содержания учения, долга и ответственности. Анализ результатов исследования показал, что на протяжении подросткового возраста происходит развитие мотивационного компонента и креативных способностей (вербальной и визуальной креативности). Важным для развития творческого потенциала испытуемых является высокий уровень мотивации самоопределения и самосовершенствования, что влияет на овладение подростками и старшеклассниками новыми навыками познания нового, и личностный рост. Рассматриваются особенности развития творческого потенциала у подростков и старшеклассников, отдыхающих в рекреационном учреждении Украинский Детский Центр «Молодая гвардия». Под рекреационным периодом авторы рассматривают период организации жизни школьника, во время которого он восстанавливает (поддерживает, усиливает) свое психическое и физическое здоровье. Именно в течение этого периода он имеет возможность не только отдохнуть, набраться сил, оздоровиться, но и получить новые стимулы и наставления для своего саморазвития, переосмыслить определенные этапы своего жизненного пути, поставить перед собой новые задачи и открыть новые перспективы своей дальнейшей деятельности. Показано, что именно рекреационный период как время отдыха и восстановления физического и психического здоровья является наиболее благоприятным для развития творческого потенциала, самоактуализации креативных способностей

личности школьников. Разработана программа развития творческого потенциала у подростков и старшеклассников в условиях рекреации, которая предполагает психологическое сопровождение: проведение первичной диагностики, участие в тренинговых занятиях по развитию структурных компонентов творческого потенциала, индивидуальную и групповую работу с психологом, консультирование педагогов-организаторов, проведение творческих мастерских, целью которых является развитие у школьников нестандартного мышления, творческой индивидуальности, креативности.

Ключевые слова: творческий потенциал, структурные компоненты, креативные способности, вербальная креативность, визуальная креативность, мотивация, подростковый возраст, рекреационный период.

Svitlana Symonenko,
*Doctor of Psychology, professor, head of the Department of
Developmental Psychology and Social Communications,
South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky,
4, Fontanska Doroha Str., Odesa, Ukraine*

Eduard Lebedynskyi,
*PhD (Candidate of Psychological Sciences),
Managing director, child centre "Moloda Hvardiia",
172, Mykolaiivska Doroha, Odesa, Ukraine*

CREATIVE POTENTIAL OF SCHOOL STUDENTS' PERSONALITY: ITS STUDYING AND DEVELOPMENT AT "MOLODA HVARDIIA" CHILD RECREATIONAL CENTRE

The article deals with the concept of the creative potential as a main characteristics of the ability for self-expression and self-fulfillment. The structure of the creative potential involves intellectual and creative, motivational and personal, emotional and volitional components of the creative potential of school student's personality. The main source of the development of school student's personality is his/her creative potential, and the main motive is the desire for self-actualization and self-fulfillment. Adolescence and youth are considered as sensitive periods for the development of the creative potential and its structural components. The comparative analysis of the research results has shown that the motives of self-determination, self-improvement, well-being, and motives of responsibility are predominant in the development of the motivational sphere of school students of all ages. The review of the research results has shown that in adolescence the development of the motivational component and creative abilities takes place. The high level of the motivation of self-determination and self-improvement is important for the development of respondents' creative potential, which affects the mastering of the skills of knowledge acquisition and personal growth by adolescents and senior school students. Besides, the peculiarities of creative potential development in adolescents and senior school students having rest at recreational centre "Moloda Hvardiia" have been considered. Recreation period is understood as the time of life when a school student recreates (supports) his/her physical and psychic health. It is this period which is the most favourable for the development of the creative potential. The programme for the development of adolescents' and senior school students' creative potential at recreational institutions has been designed. It provides the psychological support of the above mentioned category of people: carrying out of preliminary diagnostics, taking part in trainings aimed at the development of structural components of the creative potential, individual and group work with a psychologist, consulting educators, running workshops, which are focused on the development of adolescents' and senior school students' extraordinary thinking and creativity.

Keywords: creative potential, structural components, creative abilities, verbal creativity, visual creativity, motivation, adolescence, recreation period.

Подано до редакції 01.09.2016
